

Πρόλογος

Ο Αλέξανδρος Πασπάτης (Χίος 1814 - Αθήνα 1892) ανήκει σε μια «γενιά» Ελλήνων διανοουμένων που στρατεύονταν στις ιστορικές και κοινωνιολογικές έρευνες ως συνεχιστές, τρόπον τινά, του διαφωτιστικού ιδεώδους.

Μετά την καταστροφή της Χίου το 1822 υιοθετήθηκε από την οικογένεια του Αμερικανού Marshall P. Wilder. Σπούδασε αρχικά στο Amherst College της Μασαχουσέτης, από όπου αποφοίτησε το 1831. Το Κολέγιο αυτό συνδύαζε τις ανώτερες κλασικές σπουδές με νεότερα αντικείμενα, όπως σύγχρονες γλώσσες, Χημεία και Οικονομικά. Αμέσως μετά τον πρώτο κύκλο σπουδών του, επέστρεψε στην Ευρώπη, όπου σπούδασε Ιατρική στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού και της Πίζας. Το 1840 εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου διορίστηκε διευθυντής αρχικά της χειρουργικής και στη συνέχεια της παθολογικής κλινικής του Ελληνικού Νοσοκομείου Επτά Πύργων. Το 1851 προήχθη σε διευθυντή του Νοσοκομείου, θέση που διατήρησε μέχρι το 1856. Στα επόμενα χρόνια υπηρέτησε κατά διαστήματα ως Έφορος Υγείας, ενώ επίσης διετέλεσε γιατρός της Ελληνικής Πρεσβείας. Υπήρξε ακόμα εκπρόσωπος της Ελλάδας στη Διεθνή Υγειονομική Σύνοδο του 1866.

Το 1862 εκδόθηκε η μελέτη του *Υπόμνημα περί του Γραικικού Νοσοκομείου των Επτά Πύργων*, η οποία αξιολογείται ως μια πρωτοπόρα επιδημιολογική επιστημονική πραγματεία (Κ. Τρομπούκης και Ι. Λασκαράτος, «Αλέξανδρος Πασπάτης. Ο Έλληνας πρωτοπόρος της επιδημιολογίας στην Κωνσταντινούπολη. Στοιχεία από ανέκδοτο χειρόγραφο του» <http://www.mednet.gr/archives/2001-6/pdf/603.pdf>). Ο Πασπάτης συνέχισε την έρευνά του στην επιδημιολογία και την ιατρική στατιστική κατά τα επόμενα χρόνια, όπως προκύπτει από μακροσκελές ανέκδοτο χειρόγραφο του υπό τον τίτλο *Νοσοκομείον 1859-1872*, το οποίο εντόπισαν οι Τρομπούκης και Λασκαράτος (όπ.π.) στη βιβλιοθήκη «Κοραής» της Χίου.

Το 1882 ο Πασπάτης εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και στο διάστημα 1887-91 υπηρέτησε, ως ο πρώτος Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου, στο Δρομοκαΐτειο Ψυχιατρείο.

Ο Αλέξανδρος Πασπάτης, παράλληλα με την άσκηση της ιατρικής και την ερευνητική εργασία του στην επιδημιολογία, αφοσιώθηκε με ιδιαίτερο ζήλο στη μελέτη της ιστορίας, της αρχαιολογίας και της γλωσσολογίας. Ήταν γνώστης 16

γλωσσών, κάτι σπάνιο ακόμα και για τις πολύγλωσσες ευρωπαϊκές κοινότητες της Ανατολής του 19ου αιώνα. Επιπλέον, το 1861, υπήρξε ιδρυτικό μέλος (μαζί με άλλους πέντε Έλληνες) του *Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου* της Κωνσταντινούπολης.

Ο Αλέξανδρος Πασπάτης έγραψε ένα σημαντικό αριθμό άρθρων και πραγματειών με ιστορικό ή γλωσσολογικό περιεχόμενο, από τις οποίες αξίζει να μνημονεύσουμε τις εξής:

- *Μελέτη περί των Ατσιγγάνων και της γλώσσης αυτών* (1857, επανέκδοση Εκάτη 1995),
- *Etudes sur les Tchinghianes ou Bohemiens de l' Empire Ottoman* (1870),
- *Βυζαντιναί Μελέται* (1877),
- *The English Version of the Revised New Testament* (1882),
- *Τα Βυζαντινά Ανάκτορα και τα περίξ αυτών Ιδρύματα* (1885),
- *Το Χιακόν γλωσσάριον, ήτοι η εν Χίω λαλουμένη γλώσσα* (1888).

Μετά το θάνατό του βρέθηκαν ημιτελείς δύο ακόμα άξιες λόγου μελέτες του: *Γλωσσάριον των Ελληνικών Διαλέκτων και Κατάκτησις της Πελοποννήσου*.

Η ανά χειράς μελέτη, *Η πολιορκία και η Άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων*, εκδόθηκε το 1890, αποτελώντας την τελευταία μονογραφία που εξέδωσε ο συγγραφέας στη διάρκεια της ζωής του. Ο Πασπάτης αποδεικνύεται (και με το έργο αυτό πρωτοπόρος της ιστορικής έρευνας, καθώς αναλαμβάνει το καθήκον να ανασυνθέσει την ιστορία της Αλώσεως μετά την *κριτική* ανάγνωση ολόκληρης της υφιστάμενης σχετικής βιβλιογραφίας, συμπεριλαμβανομένων και των χειρογράφων αυτοπτών μαρτύρων της πολιορκίας και κατάκτησης της Πόλης από τους Οθωμανούς. Εντοπίζει τα αντιφατικά στοιχεία¹ και τις αποκλίνουσες κρίσεις σχετικά με την Άλωση και προσπαθεί να συμπληρώσει τη ροή των γεγονότων και να τεκμηριώσει την ιστορική προσέγγισή του, προσφεύγοντας ακόμα και στην επιτόπια έρευνα στα τείχη και στα άλλα σωζόμενα ερείπια της βυζαντινής Πόλης. Στο έδαφος αυτό διατυπώνει και τα ερμηνευτικά σχήματά του αναφορικά με τους παράγοντες που καθόρισαν ή ευνόησαν την κάθε φορά συγκεκριμένη έκβαση των γεγονότων.

Με τον τρόπο αυτό ο Πασπάτης συγγράφει μια πραγματεία περί Αλώσεως, την οποία ο μεταγενέστερος ιστορικός είναι υποχρεωμένος να λάβει υπόψη του (αν όχι, εν πολλοίς, να βασιστεί σε αυτήν) και στην οποία ο σύγχρονος αναγνώστης

¹ Βλ., π.χ., στη σ. 205 του παρόντος: «Το χειρόγραφον τούτο είδον και εγώ. Φρονώ ότι είναι επιδεξίου γραφέως πλαστογράφημα».

ανακαλύπτει μια επιστημονικά τεκμηριωμένη και γλαφυρή εξιστόρηση του τέλους του Βυζαντίου. Χαρακτηριστικά, ο Sir Edwin Pears στο βιβλίο του *The Fall of Constantinople. The Destruction of the Greek Empire and the Story of the Capture of Constantinople by the Turks* (Λονδίνο 1903) συγκαταλέγει το ανά χειράς βιβλίο του Πασπάτη στα «κυριότερα έργα» που προηγήθηκαν του δικού του.² Επίσης, ο Steven Ranciman στη θεωρούμενη ως κλασική μελέτη του για την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, *The Fall of Constantinople 1453* (Cambridge University Press 1965, με δώδεκα τουλάχιστον ανατυπώσεις μέχρι σήμερα), συγκαταλέγει στην εκτεταμένη βιβλιογραφία του ένδεκα μόνο μονογραφίες στην ελληνική γλώσσα, μία εκ των οποίων είναι η παρούσα μελέτη.

Την εποχή που εκδίδεται το ανά χειράς βιβλίο βρισκόμαστε στην πρώτη φάση αλλαγής «παραδείγματος» αναφορικά με το Βυζάντιο στο χώρο της επίσημης ιστοριογραφίας: Η επίσημη Εθνική Ιστορία έχει πλέον προσανατολιστεί προς την εκδοχή που εισήγαγαν από τις αρχές της δεκαετίας του 1850 οι Σπυρίδων Ζαμπέλιος και Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, σύμφωνα με την οποία η τρισχιλιετής «ιστορική συνέχεια του Ελληνισμού» γνώρισε τρεις περιόδους ανεξάρτητης κρατικής υπόστασης: Αρχαιότητα, Βυζάντιο, Νεοελληνικό κράτος. Αντίθετα, η επίσημη Εθνική Ιστορία κατά την Επανάσταση και κατά τις πρώτες δεκαετίες του νεοελληνικού κράτους θεωρούσε ότι μόνο κατά την αρχαιότητα και μετά το 1821 είχε ο Ελληνισμός ανεξάρτητη πολιτική-πολιτειακή ύπαρξη. Αντιλαμβανόταν το Βυζάντιο ως συνέχεια του Ρωμαϊκού κράτους και ερμήνευε τη βυζαντινή περίοδο ως φάση σκλαβιάς της Ελλάδας. Είναι χαρακτηριστικό το ακόλουθο απόσπασμα από την περίφημη *Ελληνική Νομαρχία*, Αωνόμου του Έλληνο (1806): «Η Ελλάς, ω αγαπητοί μου, οκτακοσίους χρόνους προ Χριστού ήκμαζε, και ήτον εις τον άκρον βαθμόν της ευτυχίας της. Αφού όμως εις τους 375 προ Χριστού, Φίλιππος, ο πατήρ του Μεγάλου Αλεξάνδρου, έλαβε το μακεδονικόν σκήπτρον, δια πρώτην φοράν, ήρχισε, φευ! να μιάνη την ελευθέραν γην της Ελλάδος [...] Από τότε, λοιπόν, οπού εστερεώθη ο χριστιανισμός, έως εις τους 1453, αντίς να αυξήσουν τα μέσα της ελευθερώσεώς των, φευ! εσμικρύνοντο. [...] Τότε εις την Ελλάδα εφάνησαν τρεις κυριότητες η τυραννία, το ιερατείον, και η ευγένεια, αι οποίαι δια ένδεκα αιώνας

² Βλ. την ελληνική μετάφραση, Σερ Έντγουιν Πήαρς, *Η καταστροφή της ελληνικής αυτοκρατορίας. Η άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453*, εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα 2005, σ. 14. Μαζί με το ανά χειράς βιβλίο, ο Πήαρς μνημονεύει ακόμη τρία έργα στη γερμανική γλώσσα, ένα στη γαλλική και ένα στην αγγλική.

σχεδόν, κατέφθειραν τους Έλληνας και κατερήμωσαν την Ελλάδα. [...] Εις τοιαύτην κατάστασιν, αδελφοί μου, ευρίσκετο η Ελλάς, όταν προ 453 χρόνων από την σήμερον [...], ο ουτιδανός και αχρείος θρόνος των Οθωμανών υψώθη εις την Κωνσταντινούπολιν» (<http://naos.20m.com/ellinikinomarxia5.htm>).

Στο πλαίσιο αυτής της αντίληψης για την ιστορική συνέχεια του Ελληνισμού γίνονται κατανοητά, για παράδειγμα, όσα ανέφερε για το Βυζάντιο, το 1841, ο πρόεδρος της Αρχαιολογικής Εταιρείας Ιακωβάκης Ρίζος Νερουλός: «Η βυζαντινή ιστορία είναι αλληλένδετος σχεδόν, με μακροτάτη σειρά πράξεων μωρών, και αισχρών βιαιοτήτων του εις το Βυζάντιον μετεμφυτευθέντος Ρωμαϊκού Κράτους. Είναι στηλογραφία επονείδιστος της εσχάτης αθλιότητος και εξουθενώσεως των Ελλήνων» (παρατίθεται στο Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ερμής, Αθήνα 1989, σ. 394).

Η επικράτηση του γνωστού πλέον σε όλους σχήματος περί ελληνικότητας του Βυζαντίου (και επομένως η αναγνώριση μιας ενδιάμεσης, ανάμεσα στην αρχαιότητα και το 1821, ιστορικής περιόδου ανεξάρτητης κρατικής ύπαρξης του Ελληνισμού), καίτοι πρόσφερε επιχειρήματα στις ελληνικές διεκδικήσεις επί των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έναντι των διεκδικήσεων των άλλων βαλκανικών εθνών, δεν συντελέστηκε χωρίς αντιστάσεις.

Ενδεικτικά, ο Στέφανος Κουμανούδης, λίγους μήνες μετά την έκδοση της επίτομης *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους* του Παπαρρηγόπουλου, το 1853, άσκησε δριμύτατη κριτική στη νέα, τότε, ερμηνεία της ελληνικής ιστορίας και χρησιμοποίησε απαξιωτικά τον όρο «Ζαμπελιοπαπαρρηγοπούλειος σχολή» για να χαρακτηρίσει το νέο σχήμα περί της ιστορικής συνέχειας του Ελληνισμού (Κ.Θ. Δημαράς, «Η ιδεολογική υποδομή του νεοελληνικού κράτους», στο *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, Ερμής, Αθήνα 1994, σ. 366). Ακόμα και το 1885, ο ιστορικός Κωνσταντίνος Σάθας, στην εισαγωγή του δοκιμίου του *Έλληνες στρατιώται εν τη Δύσει*, (ανατύπωση Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα 1985) έγραφε: «[...] η μικρά αυτή γωνία του απεράντου Μακεδονικού, Ρωμαϊκού και Οσμανικού κράτους, η καλουμένη Ελλάς, επί δύο όλας χιλιετηρίδας λησμονημένη και σχεδόν διαγραμμένη από της βίβλου της ζωής, κατώρθωσε να περισωθή εκ του μεγάλου κατακλυσμού εν ω επνίγησαν τосαύτα ιστορικά έθνη» (σ. 9).

Ο Αλέξανδρος Πασπάτης, όντας ο ίδιος ένθερμος υποστηρικτής του νέου σχήματος περί της ιστορικής συνέχειας του Ελληνισμού (της κατά Κουμανούδη

«Ζαμπελιοπαπαρρηγοπούλειας σχολής» σχετικά με την ελληνικότητα του Βυζαντίου), επιδιώκει με το ανά χείρας βιβλίο να στηρίζει αυτήν ακριβώς την προσέγγιση, που στην εποχή του ήταν ακόμη αντικείμενο συζήτησης. Γράφει: «Περιφρονούμεν τους Βυζαντίους, καλούντες αυτούς σκαιούς και αναξιούς του ημετέρου γένους και του Ελληνικού ονόματος. Πλειότερον των Ευρωπαίων υβρίζομεν ημείς τους Βυζαντίους, απεχθανόμενοι πάσαν μετ' αυτών συγκοινωνίαν και αποστρεφόμενοι την ιστορίαν των πολιτικών αυτών αγώνων κατά τοσούτων εχθρών» (σ. 9). Θεωρεί μάλιστα ότι το 1453 είχαν ήδη διαμορφωθεί οι σύγχρονες εθνικές ταυτότητες και έτσι κατατάσσει τους υπερασπιστές της Κωνσταντινούπολης σε «Έλληνες» και «Ιταλούς»: «Οι Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως δυσχεραίνοντες, δημοσία ύβριζον και επέπληττον τον βασιλέα, ότι εις Λατίνους κυρίως ενεπιστεύθη την σωτηρίαν της πόλεως» (σ. 107).

Η συγκεκριμένη ιδεολογική στάση του συγγραφέα δεν λειτουργεί, εντούτοις, ανασχετικά για την ακρίβεια της ιστορικής του ανάλυσης. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα αναφορικά με τις επιπτώσεις της οθωμανικής κατάκτησης στην εδραίωση των αναδυόμενων τότε νέων οικονομικών σχέσεων του πρώιμου εμπορικού καπιταλισμού: «Αιτία τοσούτων δαπανηρών έργων των αρχόντων Οθωμανών χάριν των εμπορευομένων ομοφύλων και αλλοδαπών, ήτο το ελεύθερον και ακίνδυνον εμπόριον επί της κυριαρχίας των Οθωμανών [...] Οι Ιταλοί δια πολλών προνομίων των Βυζαντινών βασιλέων, εκάλυον την δια θαλάσσης εμπορείαν των ξένων και αυτών των Βυζαντινών [...] Μετά την άλωσιν, βασιλεύοντος του Μωάμεθ, οι ληστεύοντες τους εμπόρους και οι καταχρώμενοι τα δημόσια χρήματα, αυστηρώς και αμειλίκτως ετιμωρούντο. Ηύξησε το εμπόριον, οι φόροι ευχερέστερον εισεπράττοντο [...]» (σς. 226-27).

Με την παρούσα ανατύπωση, οι εκδόσεις «Εκάτη» προσφέρουν στην κρίση του σύγχρονου αναγνώστη ένα από τα σημαντικότερα ιστορικά δοκίμια του περασμένου αιώνα, το οποίο αναμφίβολα συμβάλλει στην πρόσληψη του ιστορικού γεγονότος της άλωσης της Κωνσταντινούπολης.

Γιάννης Μηλιός (Μάιος 2009).